

KORKUT ATA TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI DERGİSİ
Uluslararası Dil, Edebiyat, Kültür, Tarih, Sanat ve Eğitim Araştırmaları
Dergisi
The Journal of International Language, Literature, Culture, History, Art and
Education Research

|| Sayı/ Issue 22 (Eylül/ September 2025), s. 128-143
|| Geliş Tarihi-Received: 12.08.2025
|| Kabul Tarihi-Accepted: 25.09.2025
|| Araştırma Makalesi-Research Article
|| ISSN: 2687-5675
|| DOI: 10.5281/zenodo.17144862

İstanbul Telefon Şirketi'nin Millileştirilmesi (1923-1936)

Nationalization of the İstanbul Telephone Company (1923-1936)

Ayşe ERYAMAN*

Öz

İstanbul Telefon Şirketi, Osmanlı Devleti'nde İstanbul ve çevresinde telefon şebekesi vücuda getirmek üzere, 1911 yılında imtiyaz verilerek yabancı sermaye tarafından kurulmuştur. Telefon işletme imtiyazını otuz yıl müddetle devralan şirket, İstanbul Boğazı'nın iki yakasında telefon hatları kurmuştur. Millî Mücadele'nin kazanılmasının ardından kurulan Türkiye Cumhuriyeti Devleti, bütçeye ek bir mali yükün önüne geçmek amacıyla, telefon tesisatının geliştirilmesi konusunda yabancı şirketlere imtiyaz verilmesi anlayışını benimsemiştir. Bu anlayışın ürünü olarak, 1923 yılında İstanbul Telefon Şirketi'nin imtiyazı yenilenmiştir. İstanbul Telefon Şirketi'nin faaliyet gösterdiği 1923-1935 yılları arasında, tarifelerde yüksek ücret uygulaması, yetersiz hizmet kalitesi gibi birçok usulsüz uygulamaları görülmüştür. Bu durum, iletişimin daha erişilebilir ve güvenilir hale getirilmesi ihtiyacını doğurmuştur. Bu gerekçeler, millileştirmenin asıl nedenini oluşturmuştur. Millileştirme, daha iyi planlama ve kaynak tahsisinin yapılmasını gerek İstanbul ve gerek ülkenin diğer bölgelerindeki telefon şebekesinin gelişmesini ve modernleşmesini sağlamıştır. Bu kapsamda, 1936 yılında İstanbul Telefon Şirketi'nin millileştirilmesi, Türkiye'nin ekonomik kalkınma ve modernleşme sürecinde atılan önemli bir adım olarak değerlendirilebilir.

Anahtar Kelimeler: İstanbul Telefon Şirketi, millileştirme, yabancı sermaye, millî iktisat, telefon.

Abstract

The **İstanbul Telephone Company** was established with foreign capital in 1911, granted a concession to create a telephone network in and around İstanbul. The company, which took over the privilege of operating telephone lines in and around İstanbul for 30 years, established telephone lines on both sides of the Bosphorus. In its early years, the Republic of Turkey adopted the policy of granting concessions to foreign companies for the development of telephone infrastructure to avoid additional financial burdens to the national budget. As a result of this approach, the concession of the İstanbul Telephone Company was renewed in 1923. Between 1923 and 1935, while the İstanbul Telephone Company was in operation, numerous irregularities were observed, such as high tariffs and inadequate service quality. This situation has created the need to make communication more accessible and reliable. These reasons constituted the main reason for nationalization. Nationalization enabled better planning and resource allocation and the development and modernization of the telephone network in İstanbul and other parts of the country. In this context, the nationalization of the İstanbul Telephone Company in 1936 can be considered as an important step in Turkey's economic development and modernization process.

* Dr., Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Bölümü, e-posta: eryamanayse@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-5571-7776.

Keywords: Istanbul Telephone Company, nationalization, foreign capital, national economy, telephone.

Giriş

19. yüzyıl boyunca birçok bilim insanının yürüttüğü çalışmaların, Amerikalı Alexander Graham Bell tarafından sonuca ulaştırılması ile 1875'te telefon icat edilmiştir. Kısa sürede birçok bölgeye yayılan telefon, bundan sonra yeni tekniklerle daha da geliştirilerek, ticaret ve sanayi alanının başlıca araçlarından biri haline gelmiştir (Bingül, 2020, s. 295).

Kapitalist devletler tarafından telekomünikasyon ağları, özel ya da kamusal ağlar şeklinde düzenlenmişti. ABD'de ağlar büyük oranda özel girişim olarak kalırken, Avrupa'da özellikle 1860 yılından sonra, telekomünikasyon sistemleri devletleştirilmeye başlanmıştır. Özel şirketler tarafından takip edilen yüksek fiyat, düşük hizmet kalitesi gibi uygulamalar devletleştirmede etkili olmuştur. Ayrıca telekomünikasyon ağlarının özellikle savaş gibi olağanüstü durumlarda son derece önemli bir unsur olarak belirmesi ve ulusal birliği sağlayıcı unsurlar olarak görülmesi de tekel uygulamalarını kuvvetlendirmiştir (Kublay, 2017, s. 48-49). Görüldüğü üzere telekomünikasyon sistemlerinin gelişmesi, sadece iktisadi değil, siyasi hayatın modernleşmesinde de son derece önemli yere sahiptir (Barbier & Lavenir, 2001, s. 134; Headrick, 2002, s. 223).

Diğer taraftan özellikle 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra, sömürge ülkelerde telekomünikasyon ağları, sömürgeci devletlerin çıkarlarını sağlamak üzere kurulmuştur (Kublay, 2017, s. 39-40). Örneğin İngiltere, Hindistan'ı telgraf hatlarıyla Londra'ya bağlayarak daha kolay denetim altında bulunduracağını düşündüğünden, buraya bir telgraf hattı yapmayı gerekli saymıştır. İngilizlerin Hindistan'a ulaşabilmek için seçtikleri hatlardan biri, Osmanlı Devleti üzerinden Basra Körfezi'ne ve oradan da Hindistan'a ulaşan güzergâhtı. Hindistan hattının Osmanlı Devleti topraklarında kalan kısmının inşası için İngiltere, Osmanlı Devleti ile anlaşmıştır. Başlangıçta yabancı devletlerin projelerine göre devam ettirilen Osmanlı telgraf şebekesi, işin ehemmiyeti anlaşıldıktan sonra müstakil olarak Osmanlı Telgraf İdaresi tarafından planlanmaya başlamıştır (Kaçar, 1995, s. 45; Davison, 2003, s. 347-386). Osmanlı Devleti'nde özellikle merkezi otoriteyi kuvvetlendirmek ve taşraya hâkim olmak maksadı ile telgraftan yararlanılmıştır (Koloğlu, 1995, s. 603).

Yabancı şirketler, şimendifer ve telgrafın yanında tamamlayıcı bir unsur olarak gördükleri telefonun tesisi için de Osmanlı Devleti'nden imtiyaz istemişlerse de olumlu bir cevap alamamışlardır (Üçer, 2021, s. 63). Osmanlı Devleti bünyesinde ilk telefon hattı, İstanbul'da 1881 yılında kurulmuştur ancak 1886 yılında Padişah'ın kararıyla, Kilyos Tahlisiye Servisi ile Galata Liman İdaresi arasında bulunan hat hariç olmak üzere, tüm telefonların kullanılması yasaklanmıştı (Önay, 1995, s. 123). Telefon üzerindeki baskı, İkinci Meşrutiyet ile kalkmış, Temmuz 1908'de Posta ve Telgraf İdaresi telefonu tekel altına almıştır. Posta ve Telgraf Nezareti, başlangıçta telefon işletmesinin özel şirketlere devredilmesine sıcak bakmamıştı. Bu konuda yaşanan tartışmaların ardından nihayet 6 Nisan 1911'de Fransız, İngiliz, Amerikan sermayedarlarından oluşan *Herbert Lows Webbe*, İstanbul ve çevresinin telefon işletme imtiyazının 30 yıl müddetle verilmesi kararlaştırılacaktır. Yapılan antlaşma gereğince, "*Dersaadet Telefon Anonim Şirket-i Osmaniyesi*" adı ile bir şirket kurulmuştur (Alşan, 1990, s. 410).

Antlaşmaya göre şirket, telefon şebekesine ait planların onaylanmasından sonra bir buçuk yıl içinde tesislerini tamamlayacaktı. Şirketin sermayesi 300.000 liradan ibaret olup, ihtiyaca göre bu sermaye %50'ye kadar artırılabilirdi. Ayrıca gayri safi hâsılâtın %15'lik kısmını, üç ayda bir olmak üzere hükûmet payı olarak ödeyecekti. İmtiyazın

onuncu senesinin sonundan itibaren hükûmet, her ne zaman isterse, yalnız bir sene önce bildirmek şartıyla, telefon şebekesini satın alma hakkına sahipti (Düstur, 1330, s. 315-350).¹

Bundan sonra çalışmalarına başlayan şirket, İstanbul Boğazı'nın iki yakasında telefon hatları inşa etmiştir (Önay, 1995, s. 133). Şirket çalışmalarını sürdürürken Birinci Dünya Savaşı çıkmış ve hükûmet tarafından 14 Mart 1915'te şirkete el konmuştur. Bu durum, telefon işletmesinin 1 Nisan 1919'da tekrar Telefon Anonim Şirketi'ne devredilmesine kadar sürecektir (Demir, 2014, s. 20; Tanrıku, 1984, s. 686; Demir, 2005, s. 158-159). 1923 yılına gelindiğinde, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin telefon konusunda devraldığı miras, İstanbul'daki telefon şebekesi, Samsun'da amatör bir şekilde kurulan şebeke, Birinci Dünya Savaşı yıllarında Trabzon'da Ruslar tarafından kurulan küçük bir sistem, Zonguldak'ta Sarıcazadeler tarafından kurulan sistemden oluşmaktaydı (Kubilay, 2017, s. 45).

Yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin temel amaçlarından biri de ülkede telefon şebekesini genişletmektir. Çalışmada, Cumhuriyet'in ilk yıllarında millî bir iktisadi yapı yaratılması kapsamında, İstanbul Telefon Şirketi'nin millileştirilmesinin yeri incelenmeye ve değerlendirilmeye çalışılacaktır. Arşiv kaynakları, devletin resmi ve dönemin süreli yayınlarına dayalı olarak yapılan bu çalışmada, İstanbul Telefon Şirketi'nin millileştirilmesi ile elde edilen kazanımlar açığa çıkarılarak, millî iktisat politikasının önemini ortaya koymak amaçlanmıştır. Araştırmada, verilerin toplanması ve analiz edilmesi sürecinde "doküman analizi" yöntemi kullanılmıştır. Bu yöntem kapsamında, birincil ve ikincil kaynaklara dayalı detaylı bir inceleme yapılmıştır. Birincil kaynaklar arasında, döneme ait arşiv belgeleri, telekomünikasyon kurumlarına ait kayıtlar ve dönemin süreli yayınları yer almaktadır. İkincil kaynaklar ise konuyla ilgili bilimsel makaleler, istatistik yıllıkları, telif ve tetkik eserlerden oluşmaktadır. Doküman analizi yöntemi sayesinde, İstanbul Telefon Şirketi'nin millileştirilmesinin nedeni, amacı, sonucu ve önemi sistematik bir şekilde değerlendirilmiştir. Elde edilen veriler, dönemsel eğilimleri ortaya koymak ve millileştirmede izlenen politikaları analiz etmek amacıyla karşılaştırmalı olarak ele alınmıştır.

1. İstanbul Telefon Şirketi İmtiyazının Yenilenmesi

Millî Mücadele'nin liderleri vatan kurtulduktan sonra, asıl mücadelenin iktisadi sahada verileceğini bilmekteydiler. O günün şartları içinde benimsenen kapitalist kalkınma yolu, iki biçimde uygulanabilirdi. Liberal politikalar, zayıf Türk burjuvazisini yeniden Avrupa kapitalizminin eline bırakmak anlamına geldiğinden, devlet eliyle kaynaklar seferber edilmeye çalışılacaktı. Devlet ekonomik girişimlerde aktif rol oynayacak, bunları ya müteşebbislere devredecek ya da kısmen kendi yapacaktı (Avcıoğlu, 1969, s. 177-178).

Yeni devletin kurucuları, ekonomik bağımsızlığı sağlayabilmek için Lozan'da büyük bir mücadele vermişlerdi. Yaşanan tecrübeler o kadar ağırdı ki, yabancı sermayedarlar ile kurulacak ilişkilerin siyasal bağımsızlığı sınırlandırmasından çekinilmekteydi. Diğer taraftan, teknik bilgi ve beceri eksikliklerinden kaynaklanan engelleri ortadan kaldırmak için yabancı sermayeden yararlanılmasını kaçınılmaz gören

¹Ayrıca şirket, imtiyazının ilk on senesi içinde yabancı personel çalıştırabilecekti. Ancak bu süre içinde Türk personelinin, masrafları şirketçe karşılanmak kaydıyla, İngiltere ve Amerika'da eğitmeyi ve bu amaçla İstanbul'da bir telefon mektebi açmayı da taahhüt etmekteydi. Her sene bu suretle eğitime tabi tutulan öğrencilerin sayısı, onuncu sene sonunda, şirketin bütün kadrosunun Osmanlı tebaasından teşkilini sağlayacak şekilde olması zaruri idi. Müdür, başmühendis ve başmüfettiş ise bütün imtiyaz müddeti zarfında yabancı tebaadan olabilecekti (Düstur, 1330, s. 315-350).

güçlü bir eğilim de oluşmuştu (Tezel, 1994, s. 191-192). Bu anlayış içinde devlet liderlerinin 1920'li yıllarda iktisadi milliyetçiliğe yükledikleri anlam, yabancı sermayenin ekonomide karar verme etkisinin reddedilmesi ve Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin yargı ve maliye erkine uygun şekilde iş yapmalarının sağlanması yönünde idi (Tezel, 1994, s. 153).

Yabancı sermayeden vazgeçemeyen hükûmet, devletin egemenlik alanına müdahale etmesi tehlikesi nedeniyle yabancı sermaye üzerinde denetim kurmak istiyordu. Bunun için de yabancı sermayenin devletin egemenlik alanına müdahalesine hizmet ettiği düşünülen imtiyazlı şirketlerde çalışan yabancı ve gayrimüslimlerin tasfiyesi ilk hedef hâline gelecektir. Osmanlı ülkesinde yatırım yapan yabancı sermayeli şirketler istihdam konusunda Müslüman/Türk unsurdan ziyade yabancıları ve gayrimüslim Osmanlı tebaasını tercih ediyordu ve bu durum da Türklerin tepkisine neden oluyordu. Savaş yılları, çoğunlukla Müslüman/Türk unsurun ezilmesine, ekonomik olarak büyük sıkıntılar çekmesine neden olurken gayrimüslim azınlıkların nispeten daha müreffeh bir yaşam biçimini devam ettirmelerine, mütareke döneminde işgal güçlerinin desteği ile daha fazla zenginleşmelerine zemin hazırlamıştı. Müslüman/Türk unsur işsizlik ve yoksullukla boğuşurken yabancı ve gayrimüslimlerin sadece ticaret hayatına değil aynı zamanda işgücü piyasasına da hâkim olmaları doğal olarak tepkiyle karşılanacak ve zaferden sonra işgücü piyasasında yabancı ve gayrimüslimlerin yerine Müslüman/Türklerin tercih edilmesi konusunda baskılar başlayacaktır. Dolayısıyla yeni devleti kuranlar ve halkın önemli bir kesimine göre; azınlıklar, ülkenin ekonomik kaynaklarından ve istihdam imkânlarından faydalanma konularında Müslüman/Türk unsurdan sonra gelmeliydiler (Özkan, 2023, s. 305-306). Zaferin kazanılmasından sonra TBMM Hükûmeti ve daha sonra Cumhuriyet hükûmetleri mevcut istihdam politikasını tersine çevirecek tedbirler almayı hem iktisadi bağımsızlığı gerçekleştirmek hem de ülkenin kurtuluşunda rûştünü ispat ettiği düşünülen Müslüman/Türk unsurun işsizlik, yoksulluk problemlerini aşmak için zorunlu görecektir (Özkan, 2023, s. 309).

Bu kapsamda takip edilecek yabancı sermaye politikası, 17 Şubat 1923-4 Mart 1923 tarihlerindeki Türkiye İktisat Kongresi'nde Gazi Mustafa Kemal Paşa tarafından şu şekilde dile getirilmiştir:

“Efendiler, iktisadiyat sahasında düşünür ve konuşurken, sanılmasın ki yabancı sermayeye düşmanız. Hayır, bizim memleketimiz geniştir; çok emek ve sermayeye ihtiyacımız vardır. Kanunlarımıza riayet etmek şartıyla, yabancı sermayedarlara gerekli olan teminatı vermeye her zaman hazırız. Yabancı sermaye bizim sanayimize katılsın ve bizim ile onlar için faydalı neticeler versin. Geçmişte, Tanzimat devrinden sonra, yabancı sermaye ayrıcalıklı bir duruma sahipti. Devlet, yabancı sermayenin jandarmalığından başka bir şey yapmıyordu. Her yeni millet gibi Türkiye de buna muvafakat edemez. Burasını esir ülke yaptırmayız” (Ökçün, 1997, s. 4).

Konu telefon politikaları kapsamında değerlendirildiğinde de bu yaklaşım tarzının benimsendiği ve yasal düzenlemelere yansıdığı görülmektedir. Bilindiği üzere Cumhuriyet'in ilanından sonra, telgraf ve telefon konusunda bir düzenlemeye gidilerek, 4 Şubat 1924 tarihli 406 sayılı yasa kabul edilmiştir (TBMMZC, Dönem: 2, Cilt: 5, 04.02.1924, s. 565; *Resmî Gazete*, 21.02.1924).

Yasa ile Türkiye Cumhuriyeti Devleti sınırları dâhilinde telgraf ve telefon tesis ve işletme yetkisi hükûmetin tekeline geçmişti. Diğer taraftan, TBMM hükûmeti tarafından imtiyaz verilmiş telgraf veya telefon şirketleri, bu tekelin dışında tutulmuştur (TBMMZC, Dönem: 2, Cilt: 5, 19.01.1924, s. 202). Bunun nedeni kanunun gerekçesinde açıklanmıştır. Buna göre, ülkede telefon ihtiyacının gün geçtikçe artıyor olmasından dolayı telefon

tesisatının kurulması gerekli görülmekteydi. Ancak bu bir ihtisas ve bütçe meselesi olduğundan, tekelin kati bir şekilde uygulanmasının ülkenin zararına olacağı düşünülmekteydi. Bundan dolayı da bazı tesisatın inşası için imtiyaz verilmesi uygun görülmüştü (TBMMZC, Dönem: 2, Cilt: 5, 19.01.1924, s. 197).

Diğer taraftan söz konusu imtiyazlarla ilgili, bazı esaslar da benimsenmiştir. Bu kapsamda verilen imtiyazın süresi otuz seneyi aşmayacaktı. Bu müddetin ilk onuncu senesinin sonunda hükûmet, imtiyaz sahibi şirketin tesisatını satın alma hakkına sahip olabilecekti. Ayrıca hükûmet, imtiyaz sahibinin bütün tesisat ve işletmesi üzerinde her an mutlak surette teftiş hakkına sahip olabilecekti. İmtiyazlı telgraf ve telefon şirketlerinin, haberleşme ve konuşma ücretleri, imtiyaz antlaşmalarında açıkça belirlenecek ve hükûmetin onayı olmadıkça imtiyaz sahibi antlaşmada belirlenen ücretleri herhangi bir surette değiştiremeyecekti (TBMMZC, Dönem: 2, Cilt: 5, 19.01.1924, s. 202).

Cumhuriyet'in ilk yıllarında, telefon tesisatının geliştirilmesi konusunda yabancı şirketlere imtiyaz verilmesi anlayışının benimsenmesinin nedeni, günün ekonomik koşullarının gereği olarak değerlendirilebilir. Bu noktada yasanın gerekçesinde de açıklandığı üzere, imtiyaz verilmesinin temel sebebi, bütçe ve uzmanlık meselesiydi. Bütçeye ek bir mali yükün önüne geçmek amaçlanmaktaydı. Diğer taraftan imtiyaz şartlarının belirli esaslara bağlanması, devletin çıkarlarının korunmasının esas ilke olarak kabul edilmesinden kaynaklanır.

Bu anlayış içinde, 1923 yılında İstanbul'daki elektrik, su, tramvay, telefon şirketleriyle, Osmanlı Devleti'nden alınan ayrıcalıklarının devam ettiren yeni antlaşmalar imzalanacaktı (Tezel, 1994, s. 194). Ankara hükûmeti, 17 Haziran 1923'te İstanbul Telefon Şirketi imtiyazını bazı küçük değişikliklerle yenileyecektir. Yapılan yeni antlaşmaya göre, asıl antlaşmanın 20. maddesi gereğince şirketin gayri safi hâsılatından hükûmet hissesi olarak ödemesi gereken %15 oranındaki aidat, bu yeni antlaşma ile %10'a düşürülmüştür. Telefon ücretleri ise, 15. maddede belirtildiği üzere, senelik 500 kelime konuşma hakkı veren abonman ücreti 25 Türk lirası olacaktı. Mağazalar, ticari ve sanayi müesseselere ait telefonlar için senelik 550 kelime konuşma hakkı veren abonman ücreti ise 27.5 Türk lirası olarak belirlenmiştir (Düstur, 1929, s. 107-113; BCA, 30-18-1-1/7-20-12).

Diğer taraftan şirket, söz konusu tarifeler ile ihtiyaçlarını sağlayamadığı ve bunu hükûmete ispat ettiği takdirde, tarife ücretlerinin artırılmasını talep edebilecekti. Ancak şirketin bütün işletme masrafları ödendikten sonra varidatında fazlalık görülürse, ücretlerin indirilmesine şirket mecbur olacak, hükûmet bu indirimi talepte bulunabilecekti. Bunlardan ayrı olarak şirket, istihdam ettiği bütün Yunanlı memur ve işçileri derhal ihraç edeceği gibi, bir daha memur ve çalışan olarak hiçbir ecnebi alamayacaktı. Ayrıca mevcut ecnebi memur ve çalışanlardan, beşinin iki ve on altısının altı sene zarfında hizmetlerine son verilecek ve yerlerine peyderpey Türk memur ve çalışanlar ikame edilecekti. Şu suretle altı sene sonunda şirket hizmetinde, müdür, başmühendis ve başmüfettiş ile diğer beş çalışandan başka ecnebilere hiç kimse çalışan olarak bulunamayacaktı (Düstur, 1929, s. 107-113; BCA, 30-18-1-1/7-20-12).

Cumhuriyet'in ilk yıllarında mevcut telefon tesisatı, İstanbul'un ihtiyacını karşılamaktan uzaktı. İstanbul Telefon Şirketi tarafından verilen istatistikî bilgiye göre, 1925 senesi zarfında İstanbul'da faaliyette bulunan bilumum telefon postalarının miktarı 10.342 idi. Bunların 4.161'i İstanbul cihetinde, 5.164'ü Beyoğlu'nda, 881'i Kadıköy'ünde, 136'sı ise Adalar'da bulunmaktaydı ("İstanbul'da Ne Kadar Telefon Var?", *Cumhuriyet*, 16 Ocak 1926, s. 4). Bu tesisat, İstanbul'un ihtiyacını karşılamakta yetersiz kaldığından, hükûmet tarafından, sistemin geliştirilmesi konusunda şirkete daima uyarılarda bulunulacaktır. Ancak hükûmetin bu yöndeki taleplerine karşı şirket, mali durumunun iyi olmadığını gerekçe göstererek, ya istenen talepleri belirli noktalarda sınırlayarak

yerine getirecek ya da yapmaktan tamamen kaçınacaktır. Örneğin şirketin, 12 Aralık 1926 tarihinde asli anlaşmada bazı değişikliklere gidilmesini istediği görülür. Bu noktada, imtiyaz süresinin 15 sene daha uzatılması, hükûmetin şirketi satın alma hakkına dair olan maddenin iptali, gayri safi hâsılatın hükûmet hissesi olarak ödenmesi gereken %10 oranındaki aidatın %5'e düşürülmesini talep etmiştir. Yine toplam memurların %5'i oranında ecnebi memur çalıştırılmasına izin verilmesi, telefon ücretlerinin İngiliz lirasının değerindeki değişikliklere göre elastiki bir tarzda tespit edilmesi ve dışarıdan getirilecek malzemenin gümrük resminden muaf tutulması gibi taleplerde de bulunmuştur (BCA, 30-18-1-1/22-76-8).

Söz konusu taleplerden, şirketin imtiyaz süresinin uzatılması, hükûmetin şirketi satın alma hakkının iptal edilmesi ve dışarıdan getirilecek malzemeye gümrük muafiyeti verilmesi yönündeki istekler reddedilmiştir. Ancak hükûmet hissesi olarak ödenmesi gereken oranın %5'e düşürülmesi, toplam memur miktarının %5'i oranında yabancı uzmanların istihdamı, elastiki tarifenin benimsenmesi gibi esasların kabul edilebileceğine karar verilmiştir (BCA, 30-18-1-1/22-76-8).

Yukarıda üzerinde durulmaya çalışılan esaslar doğrultusunda, şirketle hükûmet arasında 1929 yılında ek bir antlaşma düzenlenmiştir. Bu antlaşmaya göre şirket ayrıca, yeniden yapılması gerekli görülecek herhangi bir santrali otomatik sisteme göre yapmayı da taahhüt etmiştir. Buna göre şirket, antlaşmanın onaylanması tarihinden itibaren nihayet iki sene zarfında, İstanbul santralinde en az 1.500 abone hattını otomatik sisteme göre inşa edecekti. Söz konusu santral, aynı tarihten itibaren nihayet dört sene zarfında tamamen otomatığa çevrilmiş olacaktı. Beyoğlu ve Kadıköy santrallerinin otomatik sisteme göre değiştirilmesi ise, tasdik tarihinden itibaren nihayet altı sene zarfında tamamlanmış olacaktı. Ek antlaşmanın bir diğer hükmü de şirkette çalışacak yabancı memurlarla ilgili idi. Buna göre şirket, mevcut memur adedinin %5'i kadar yabancı memur istihdam edebilecekti. Ancak yabancı memurların adedi, genel müdür hariç olmak üzere hiçbir zaman yirmiyi aşmayacaktı (BCA, 30-18-1-2/3-29-17).

Antlaşmanın söz konusu hükümleri değerlendirildiğinde, hükûmetin telefon tesisatını geliştirme gayretleri açıkça görülmektedir. Bu noktada yukarıda üzerinde durulmaya çalışılan şirketin yeni taleplerine göre antlaşma yeniden düzenlenmiştir. Yine şirketin mevcut memur adedinin %5'i kadar yabancı memur çalıştırabileceği hükmü göz önünde tutulursa, hükûmetin şirkette Türk memurlarının istihdamına yönelik hassasiyeti ortaya çıkmaktadır. Ayrıca telefonların otomatığa çevrilmesi şartının da eklenmesi düşünüldüğünde, telefon şebekesinin modernleştirilmesi konusunda hükûmetin gayretleri ortaya çıkmaktadır.

Her ne kadar şirket, antlaşmanın onaylanması tarihinden itibaren iki sene zarfında, İstanbul santralinde en az 1.500 abone hattını otomatik sisteme göre tahsis etmeyi kabul etse de hemen ardından, iki senelik müddetin bir sene daha uzatılmasını talep etmiştir. Bunun kabul edilmesi durumunda da antlaşma gereğince tasdik tarihinden itibaren dört senede yapılacak olan geri kalan hatları, bu hat ile birlikte üç senede tamamlamayı taahhüt etmiştir. Şirketin bu taleplerinin de hükûmet tarafından kabul edildiği anlaşılmaktadır (BCA, 30-18-1-1/5-47-9). Yine hükûmetin söz konusu tutumunun İstanbul telefon şebekesini geliştirme yönündeki gayretleri noktasında değerlendirmek mümkünse de şirketin bu gibi ihmalkâr tavrı, devlet tarafından şirketin satın alınmasının başlıca nedenlerini oluşturacaktır.

2. Şirketin Usulsüz Birtakım Uygulamaları

İncelenen zaman diliminde İstanbul Telefon Şirketi'nin antlaşma ahkâmına aykırı birtakım uygulamalarının tepkilere neden olduğu anlaşılmaktadır. Bu türden

uygulamalardan birinin, telefon şirketindeki gayrimüslim kadın memurların Türkçe konuşmamaları meselesi olduğu söylenebilir.

Bilindiği üzere Cumhuriyet'in ilk yıllarında İstanbul'da henüz otomatik telefonlar faaliyete başlamadığından, telefon görüşmesini gerçekleştirmek için, ilk olarak santral aranmakta ve burada bulunan memurlar tarafından görüşme yapmak istenilen numara bağlanmaktaydı. İşte bu merkezde çalışan kadın memurların, hükûmetin bütün yerli ve yabancı şirketlerin konuşmalarında Türkçe kullanmalarını esas olarak kabul etmiş olmasına rağmen, arayan abonelere Türkçe yanıt vermedikleri gözlenmiştir. Bu türden olaylar şikâyetlere neden olmuştur. Bunun üzerine telefon şirketi, bahsi geçen kadın memurların işten çıkarılması konusunda uyarılsa da şirketin, diğer birçok uygulamasında olduğu gibi, taahhütlerine uymama konusundaki ısrarına devam ettiği görülmektedir. Şirketin söz konusu uygulamalarının *Cumhuriyet* gazetesi tarafından şu şekilde eleştirildiği görülür: "Ülkemizde halen birtakım şirketler, Türkçe kullanmaktan niye bu kadar kaçınıyorlar. Menfaatlerini diğer bir ülkede temin eden insanların, her ne sebepten dolayı olursa olsun, o ülkenin kanununu öğrenmek ve ona uygun hareket etmek mecburiyetinde olduklarını bir an bile zihinlerinden çıkarmamaları lazımdır" ("Telefon Şirketi Mahkemedi", *Cumhuriyet*, 17 Ağustos 1926, s. 4).

Telefon şirketine yönelik şikâyetlerden bir diğeri ise, telefon ücretleri konusunda yaşanmıştır. Daha önce de belirtildiği üzere, telefon ücretlerinin İngiliz lirasının değerindeki değişikliklere göre elastiki bir tarzda tespit edilmesi esası kabul edilmişti (BCA, 30-18-1-1/22-76-8). Yani fiyatlar, İngiliz lirasının değerindeki azalış ve artışa göre belirlenecekti. Bu konudaki ilk gelişme, şirketin, İngiliz lirasındaki artışı gerekçe göstererek 1926 senesi Ekim ayında hükûmete müracaat etmesi ile yaşanmıştır. Sonuçta, İngiliz lirasındaki artışa göre telefon ücretlerine %17 zam yapılmasına karar verilmiştir ("Telefon Şirketinin Teklifatı Var Mı?", *Cumhuriyet*, 12 Aralık 1926, s. 4).

Bundan sonra İngiliz lirasının değerinde yaşanan düşüş üzerine hükûmet, 11 Aralık 1932 (BCA, 30-18-1-2/36-38-20) ve 13 Temmuz 1934 tarihlerinde, tarifelerde indirimle gidilmesini şirketten isteyecektir. Sonuçta fiyatlarda toplamda %25 oranında bir indirim yapılacaktır ("Telefon Ücretleri", *Cumhuriyet*, 13 Temmuz 1934, s. 1 ve 4). Antlaşmaya dayalı olarak gerçekleştirilen hükûmetin bu tür talepleri karşısında şirketin tutumu değerlendirildiğinde, gelirinin azaldığını iddia ederek, itirazda bulunmak yönünde olduğu görülür ("Telefon Şirketi Tenzilat İstemiyormuş", *Vakit*, 10 Aralık 1933, s. 3).

Diğer taraftan Ankara ve İzmir'deki telefon ücretleri ile kıyaslandığında, İstanbul telefon ücretlerinin son derece pahalı olduğu da dile getirilmekteydi. İstanbul'daki abone miktarının 10 bini geçtiği, İzmir ve Ankara abonelerinin ise bu miktarın dörtte birine dahi ulaşmadığı göz önüne alındığında, İstanbul telefon ücretlerinin bu iki şehirden daha ucuz olması gerekliliği üzerinde durulmaktaydı. Bu durum, şirketin uyguladığı tarifelere yönelik algıyı yansıtmaları açısından önemlidir ("Telefon Ücretleri", *Cumhuriyet*, 26 Ocak 1934, s. 1).

Telefon ücretleri konusunda yapılan incelemeler sırasında, şirketin başka usulsüzlükleri de tespit edilmiştir. Örneğin, şirketin, telefon ücretlerinin hesaplandığı formüldeki aşınma payı miktarını çok fazla gösterdiği anlaşılmıştır. Bu suretle tespit edilen amortismanın, ücretlerin gerekli hadde indirilmesine engel olduğu görülmüştür. Diğer taraftan şirketin, sermayesini altın lira addetmesine rağmen, vergisini kâğıt para olarak ödediği de anlaşılmıştır. Böylece şirketin, son altı sene zarfında ödediği verginin miktarının eksik olduğu ortaya çıkmıştı. Yeniden yapılan hesaplamayla birlikte, şirketin 200.000 liraya yakın bir vergi borcu doğduğu anlaşılmıştı ("Telefon Şirketi", *Cumhuriyet*, 9 Haziran 1934, s. 2).

Meselenin mecliste görüşüldüğü sırada İktisat Vekili Mahmut Celal Bey, şirketten alınacak bu meblağın İstanbul'da yeni bir hastane inşası için kullanılmasını veya mevcut şehir hastanelerine yeni pavyonlar yapılmak üzere paylaştırılmasını teklif etmiştir. Sonuçta Bakanlar Kurulu'nun 12.07.1934 tarih ve 1009 sayılı Kararnamesi ile söz konusu meblağ, Haseki ve Cerrahpaşa Hastaneleri'nde yeni inşaat yaptırılmak üzere İstanbul Belediyesi bütçesine tahsis kılınmıştır (BCA, 30-18-1-2/46-50-9; TBMMZC, Dönem: 5, Cilt: 12, 12.06.1936, 26; *Resmî Gazete*, 22.06.1936).

İncelenen zaman diliminde bir diğer mevzuu da telefonların otomatik şekle dönüştürülmesi meselesidir. Daha önce de üzerinde durulduğu gibi, anlaşılmaya göre şirket, İstanbul santralindeki telefonları üç sene içinde otomatik sisteme dönüştürmeyi taahhüt etmişti. Bu hükme dayanılarak, telefonların otomatiğe dönüştürülmesi konusunda, hükûmet tarafından şirket uyarılacaktır ("Telefon Kumpanyası", *Akşam*, 23 Şubat 1928, s. 1). Bu konuda şirketin ilk tepkisi, telefon tesisatının otomatik şekle dönüştürülmesi için büyük bir sermayeye ihtiyaç olduğu şeklinde olmuştur ("Otomatik Telefon", *Akşam*, 22 Nisan 1928, s. 1). Söz konusu gelişmeler üzerine "*The International Telephone and Telegraph Cayaration*" adındaki Amerikan şirketi, İstanbul Telefon Şirketi'nin bir miktar hissesini satın almış ve durum Türk hükûmetince de onaylanmıştır ("Telefon Şirketi", *Cumhuriyet*, 25 Mart 1930, s. 4).

Neticede şirket tarafından, İstanbul'da otomatik telefon tesisatına başlamıştır. İstanbul cihetinin tesisatı tamamlandıktan sonra, Beyoğlu ve Üsküdar'da da otomatik telefon tesis edilecekti ("Yeni Telefon", *Milliyet*, 25 Nisan 1930, s. 1). İstanbul telefonunun otomatik şekle dönüştürülmesi ve modernleşmesi konusunda, hükûmetin büyük gayretleri görülmektedir. Örneğin, Beyoğlu ve Kadıköy santralleri için gümrüğe gelen ve gelecek olan toplam 110 ton otomatik telefon alet ve malzemesinin kontenjan harici olarak ithaline müsaade edilmiştir (BCA, 30-18-1-2/24-77-1). Bundan sonra şehirde mevcut makinelerin otomatik makinelerle değiştirilmesine hızla devam edilmiş ("Otomatik Telefon", *Cumhuriyet*, 21 Ağustos 1931, s. 1) ve bütün hazırlıkların tamamlanmasından sonra, İstanbul cihetinde 1931 yılı Kasım ayı başında otomatik telefonlar işlemeye başlamıştır ("Otomatik Telefon", *Son Posta*, 24 Ekim 1931, s. 2).

Şehrin İstanbul cihetinde başlanan otomatik telefon usulünün ilk uygulamalarında bazı aksaklıklar yaşandığı görülmektedir. Bu cümleden olarak, şebekenin önemli bir kısmında konuşmalar kesintiye uğramıştır. Bu duruma şirkete ait bazı hataların sebep olduğu anlaşılmıştır ("Telefon Şirketi", *Cumhuriyet*, 30 Mayıs 1932, s. 2).

Otomatik telefonların işlemeye başlaması ile şikâyetlere sebep olan bir durum da abonelerden fazla konuşma bedelinin talep edilmesi meselesidir. Bu tür şikâyetler üzerine yapılan incelemeler sonucunda, abonelerden fazla konuşma bedeli alındığı netlik kazanmıştır. Bundan dolayı da şirket hakkında bir dava açılmıştır ("Telefon Şirketi", *Cumhuriyet*, 30 Mayıs 1932, s. 2). Mahkeme esnasında konuyla ilgili olarak şirket yetkililerinden M. Anderson, abonelerden fazla para alındığının doğru olduğunu, bunun nedeninin otomatik telefonlardaki bozukluktan ileri geldiğini belirtmiştir ("Telefon Şirketi Davası Başladı", *Cumhuriyet*, 19 Haziran 1932, s. 5). Şirketin muhasebecisi B. Bonathan da telefonların otomatiğe dönüştürülmesinden sonraki aşamada, yaşanan aksaklıklar nedeniyle bazı abonelere gerçekleştirdikleri görüşmelerden daha fazla ve bazılarına da daha az konuşma kaydedildiğini kabul etmiştir ("Telefon Davası Dün Başladı", *Son Posta*, 19 Haziran 1932, s. 2). Ancak şirketin bu gibi usulsüz uygulamalarından rahatsızlık duyan halk, bunun telefonların otomatiğe dönüştürülmesinden önce de yaşandığını, yani evde olmadıkları ve dolayısıyla hiç telefon görüşmesi gerçekleştirmedikleri aylarda dahi kendilerinden konuşma bedeli alındığını ifade ederek şikâyetlerini dile getirmiştir ("Telefon Davası", *Vakit*, 19 Haziran 1932, s. 1 ve 4). Sonuçta mahkeme, "*dolandırıcılık*

filinde unsur-u tam görülmediği"nden suçluların beraatına hükmetmişse de şirketin bu tür usulsüz uygulamalarına yönelik şikâyetler devam etmiştir ("Şirket Beraat Etti", *Son Posta*, 19 Temmuz 1932, s. 2).

3. İstanbul Telefon Şirketi'nin Satın Alınması

Dünya bunalımının etkisiyle dış ticaret hadlerinin Türkiye'nin aleyhine gelişmesi, ihracat gelirlerinde yaşanan azalmalar ve ticaret açığının artması, 1930'lu yılların ekonomi politikalarında büyük değişikliklere neden olmuştur. Oluşan ticaret açığını kapatmak, satın alma gücü azalan ihraç malı tarım ürünlerini ülke içinde değerlendirmek üzere, ithal ikamesine dayanan sanayileşme politikalarının hızlandırılmasına karar verilmiştir (Avcıoğlu, 1969, s. 213).

Bu süreçte düşünülen hızlı sanayileşme için kapitalist metropollerden destek bulunamayınca, faydacı bir yaklaşımla, devlet kapitalizmine başvurulmuştur. Gelişen devletçi yaklaşım, yabancı sermaye konusunda hükûmetin görüşünü değiştirmeye başlamış ve yabancı yatırımları teşvik politikası görece olarak önemini yitirmiştir. Diğer taraftan 1930-1945 yılları arasında kapitalistlerin, çevre ülkelerde yatırım yapma eğilimi de azalmıştı (Tezel, 1994, s. 200-201).

Yabancı sermayeye yönelik olarak 1933'te Celal Bayar, "Bu ülkenin çocukları, ülkede sanayi vücuda gelsin diye büyük bir külfete katlanırken bunun nimetini ecnebilere kaptıracak değiliz" derken, bu anlayışı ifa etmekteydi (Boratav, 1998, s. 53). Söz konusu anlayışın da etkisiyle, 1930'lu yıllarda, Türkiye'deki yabancı yatırımların önemli bir bölümü millileştirilecekti (Tekeli, 2009, s. 73-74). Diğer taraftan, yukarıda da ayrıntıları ile üzerinde durulmaya çalışıldığı üzere, yabancı şirketlerin bu dönemde devletleştirilmesinin gerisinde, yeni yatırımlar yaparak sistemi geliştirmeye çalışmamaları gibi nedenler de bulunmaktaydı (Tekeli & İlkin, 2009, s. 261).

1934 yılına gelindiğinde, İstanbul Telefon Şirketi'nin antlaşma ahkâmına tamamen uymadığı net bir şekilde anlaşılmıştı. İstanbul gibi önemli ve büyük bir şehrin telefon vasıtasının hükûmetin elinde bulunması birçok yönden gerekli görüldüğünden satın alınmasına karar verilmişti (TBMMZC, Dönem: 5, Cilt: 12, 10.06.1936). Konuyla ilgili gazetecilerin sorularını yanıtlayan Nafia Vekili Ali Bey, şu açıklamada bulunmuştur: "İstanbul Telefon Şirketi'nin satın alınmasına perşembe günü toplanan Vekiller Heyetince karar verilmiştir. Nafia Vekâleti bu konuda gerekli teşebbüslerde bulunulacaktır" ("İstanbul Telefon Tesisatını Satın Alıyoruz", *Hâkimiyeti Milliye*, 15 Temmuz 1934, s. 1).

Hükûmet, antlaşma ile haiz olduğu yetkiye dayanarak, İstanbul Telefon Şirketi tesisat ve şebekesini satın alma kararını, 21 Temmuz 1934'te şirkete bildirmiştir. Şirket temsilcileri ile hükûmet arasında ilk görüşmeler, Temmuz 1935 tarihi itibarı ile başlamıştır. Müzakereler için Ankara'ya gelen şirket yetkilileri, başlangıçta 20 sene müddetle senelik 46 bin İngiliz lirası ödenmesini teklif etmişlerdi. Hükûmet de bunun 34 bin İngiliz lirası olmasını istemiştir ("İstanbul Telefon Sosyete", *Ulus*, 20 Temmuz 1935, s. 1).

Bu teklife karşı şirket temsilcileri, hissedarların onayını almak üzere Londra'ya gitmişlerdir. Bunun üzerine hükûmet, ilerideki müzakerelerin alacağı şekle göre, şirketi fiili denetimi altına almaya karar vermiş ve bunun için bir komisyon teşkil ederek İstanbul'a göndermiştir (BCA, 30-18-1-2/46-50-19). İstanbul'da çalışmalarını sürdürecekt dokuz kişiden oluşan komisyon, Ankara Telefon Şirketi Komiseri Nurettin, Ankara Telefon Şirketi Müdürü Niyazi, Maliye Müfettişlerinden Celal Sait, İstanbul Nafia Komiseri Civanşir Beyler'den oluşmakta idi ("Telefon Şirketinde Yapılacak Tetkikat", *Cumhuriyet*, 7 Ağustos 1934, s. 2).

Telefon şirketinde idareyi ele alan komisyon; şirketteki memurların miktarı ve şirketin finansal durumu üzerinde incelemelerde bulunmuştur. Bu incelemeler esnasında da şirketin yeni bazı usulsüzlükleri tespit edilmişti. Örneğin komisyon, şirkette çalışan on bir ecnebi uzmanı fazla bulmuş ve bu işlerin sadece dört uzmanla idare edilebileceği kanaatine varmıştır. Yine şirketin fazla masraf yaptığı ve masraftan %40 tasarruf edilebileceği de anlaşılmıştır ("Telefon Abonelerinin Miktarı Neden Az?", *Akşam*, 2 Ağustos 1935, s. 1).

Komisyon incelemelerine devam ederken, hükûmet ile şirket yetkilileri arasında görüşmeler yeniden başlamıştır. Söz konusu görüşmeler sonucunda, İstanbul Telefon Şirketi'nin satın alınması konusunda anlaşılmıştır ("Bayındırlık Bakanımızın İstanbul Telefon Sosyetesinin Satın Alınması Hakkındaki Diyevi", *Ulus*, 23 Ağustos 1935, s. 1 ve 2).

Telefon şirketinin satın alınması esasları kararlaştırıldıktan sonra ilk etapta, Nafia Vekâleti ile şirket temsilcileri arasında, anlaşma yerine geçmek üzere bir protokol imzalanmıştır. Böylece İstanbul Telefon Şirketi ile şehirlerarası ve uluslararası telefonlar, 1 Eylül 1935 tarihi itibarı ile devlet tarafından idare edilmeye başlanmıştır. Bu önemli başarı, *Cumhuriyet* gazetesi tarafından "İstanbul Tarihinde Ünlü Bir Gün Daha!" başlığı ile yayımlanan haberle duyurulmuştur. Ayrıca şu değerlendirmelerde de bulunulmuştur: "İstanbul telefonu dünden itibaren devlet tarafından işletilmeye başlanmıştır. Bu itibarla evvelki gece yarısından itibaren, İstanbulluların yaptığı her görüşme hazine için bir gelir olmuş, yani yine ulusun cebinde ve yurdun içinde kalmaya başlamıştır" ("İstanbul Tarihinde Ünlü Bir Gün Daha!", *Cumhuriyet*, 2 Eylül 1935, s. 1).

Aynı doğrultuda olarak *Kurun* gazetesi de İstanbul Telefon Şirketi'nin çok iyi şartlarla satın alındığını sevinçle duyurmuş ve şu ifadelerle yer vermiştir: "Eğer kamutay tatil devresinde olmasaydı, hiç şüphesiz, telefon tarifesinde de gerekli olan değişiklikler yapılırdı. Hiç olmazsa, Ankara Telefon İdare'sine ait olan tarifenin, İstanbul Telefon İdaresi'nde de tatbiki çaresi bulunurdu. O vakit, yabancı ellerin idaresi ile devlet idaresi arasındaki büyük fark derhal anlaşılırdı" ("İstanbul Telefon Tarifesi", *Kurun*, 3 Eylül 1935, s. 1).

İstanbul Telefon Şirketi'nin satın alınma süreci, nihai anlaşmanın yapılması ve 10 Haziran 1936 tarihinde de TBMM tarafından onaylanması ile tamamlanacaktır. İstanbul Telefon Tesisatının Satın Alınmasına Dair Hükûmetle Şirket Arasında İmzalanan Antlaşmanın Tasdiki Hakkında Kanun Layihası, 10 Haziran 1936'da meclis gündemine sunulur. Adı geçen kanunun gerekçesinde, "telefon tesisatını hem genişletmek ve hem de teknolojik gelişmelerin son şekline uygun bir şekilde modernize etmek" satın almanın başlıca nedeni olarak gösterilmiştir. Ayrıca "mevcut telefon tesisatının ihtiyaca cevap vermekten çok uzak olması ve ıslaha muhtaç olması" ve "ıslahının ancak devletleştirilmesi ile mümkün olabileceğinin anlaşılması" gibi unsurlar da gerekçe olarak belirtilmiştir (TBMMZC, Dönem: 5, Cilt: 12, 10.06.1936). Mecliste açıklama yapan Nafia Vekili Ali Çetinkaya, şirketin değerinden çok uygun olarak satın alındığını belirtmiştir. Ayrıca millileştirmenin önemini göstermesi açısından Çetinkaya'nın şu ifadelerine de yer verilebilir:

"Şirketin geliri, senelik 1.100.000 liradan aşağı değildir. Bu miktarın 350.000 lira kadarı işletme masrafıdır. Bu miktara, 250.000 liralık senelik ödemeyi de ilave edersek 600.000 lira oluyor ki, bu, yıllık 400.000-450.000 lira kadar fazla gelirimiz olacak demektir. Bundan başka önemli bir faydamız daha oldu. Şirketin vergi vesaire hususundaki yolsuzluklarına karşı, haklarında kanuni bir muamele yapmamayı kabul ettik. Buna karşı arz ettiğim yirmi senelik ödemenin, dört sene sonra başlamasını kabul ettirdik. Bu, dört yıl onlara hiç para vermeden geliri biz alacağız demektir. Yine 750.000 lira kadar paranın her sene bize kalacağı anlamına gelmektedir. Bu suretle 2,5-3 milyon lira elde etmiş olacağız. Hükûmetimiz söz konusu parayı, şehirlerarasında ve sınırlarda kurulacak

telefon hatlarına vermeyi kararlaştırmıştır. Her halde ülkenin menfaatine de uygun olduğunu zannederim" (TBMMZC, Dönem: 5, Cilt: 12, 10.06.1936, s. 175-176).

Çetinkaya'nın bu ifadelerinden sonra TBMM'de, İstanbul Telefon Şirketi ile imzalanan bağlı antlaşmanın maddeleri görüşülerek onaylanmıştır. Antlaşmaya göre şirket, imtiyaz ve anlaşmalarından doğan bütün hak ve menfaatlerini hükûmete devretmiştir. Şirket imtiyazının satın alınması bedeli olmak üzere Türk hükûmeti, yirmi sene müddetle 40.000 İngiliz liralık yıllık miktarı şirkete ödeyecekti. Taksitlerin ödenmesine 21 Ocak 1940 tarihinden itibaren başlanacaktı (TBMMZC, Dönem: 5, Cilt: 12, 10.06.1936, s. 175-176; *Resmî Gazete*, 17.06.1936).

İstanbul Telefon İdaresi devralındıktan sonra, Ankara Otomatik Telefon Direktörü Niyazi Bey, Bayındırlık Bakanlığı Muhabere Direktörü Kadri Bey, Telefon Mühendisi Fuat Bey'den oluşan üç kişilik bir heyet tarafından idare edilmeye başlanmıştır (BCA, 30-11-1-0/104-20-9; BCA, 30-11-1-0/116-31-7). Ayrıca idare, Posta, Telgraf ve Telefon Umum Müdürlüğü'ne bağlanmıştır. Ancak idarenin gelir ve giderleri, PTT Umum Direktörlüğü gelir ve masraflarıyla karıştırılmayacaktı (TBMMZC, Dönem: 5, Cilt: 12, 12.06.1936, s. 265-266; *Resmî Gazete*, 20.06.1936).

İstanbul telefon şebekesi hükûmetin kontrolüne geçtikten sonra yeni idare tarafından, faaliyete geçmek üzere birçok hazırlıklara başlanmıştır. İlk olarak, telefon tesis, konuşma, nakil ücretlerinde indirim yapılmıştır. Bu kapsamda, 59 liralık tesisat ücreti 40 liraya, 39 liralık tesisat ücreti de 30 liraya indirilmiştir. Telefon konuşma ücretlerinden genel olarak 7,5 kuruş alınacak, fazla konuşma ücreti 5 kuruş olacaktır. Telefon nakil ücretlerinde de yüzde elli indirim yapılmıştır ("Telefon Ücretleri", *Cumhuriyet*, 17 Haziran 1936, s. 2). Konuyla ilgili olarak *Kurun* gazetesinde yazdığı bir yazıda Asım Us, Ankara ve İstanbul Telefon İdarelerinin tarifeleri arasında mevcut olan farkı muhafaza etmenin adaletsiz olacağını belirtmiştir. Bundan dolayı İstanbul Telefon İdaresi devletin eline geçtikten sonra, halk lehine büyük bir değişiklik bekleneceğini savunmuştur (Us, 3 Eylül 1935, s. 1).

Diğer taraftan, İstanbul'da mevcut olan 10.600 telefon abonesi, 800 bin nüfuslu İstanbul şehri için çok az görülmekteydi ("Telefon Ucuzluyor", *Kurun*, 5 Ocak 1936, s. 3). Bu kapsamda şehrin telefon şebekesini genişletmek için de ilk adımlar atılmıştır. Şebekenin ıslahı için İsveç'ten bir uzman getirilmesine karar verilmiştir (BCA, 30-18-1-2/64-39-1). Alınan bütün bu önlemlerle, telefon abonelerinin sayısının arttığı gözlemlenmiştir ("Telefon Aboneleri Artıyor", *Haber*, 13 Şubat 1936, s. 3).

İncelenen zaman diliminde, başlangıçta İstanbul Telefon Şirketi ve ardından İstanbul Telefon İdaresi dönemindeki hatların sayısı, abone sayısı ve konuşma sayısı aşağıdaki tabloda gösterilmiştir (İstanbul Şehri İstatistik Yıllığı 1930-1931, s.167; İstanbul Şehri İstatistik Yıllığı 1931-1932, s. 189; İstanbul Şehri İstatistik Yıllığı 1932-1933, s.197; İstanbul Şehri İstatistik Yıllığı 1939-1943, s. 354-355; Küçük İstatistik Yıllığı 1937-1938, s.240; Küçük İstatistik Yıllığı 1938-1939, s. 291; Küçük İstatistik Yıllığı 1939-1940, s. 301; İstatistik Yıllığı 1940-1941, s. 511):

Tablo.1. 1925-1943 Yılları Arasında İstanbul Telefon Şirketi/İdaresi Faaliyeti

İstanbul Telefon Şirketi/İdaresi Faaliyeti			
Yıllar	Hatların Sayısı	Abone Sayısı	Konuşma Sayısı
1925	8.272	10.425	11.490
1926	8.587	10.907	12.095
1927	8.852	11.389	12.378
1928	9.251	11.927	12.661
1929	9.679	12.462	13.565

1930	9.811	12.665	12.577
1931	9.920	12.757	12.118
1932	9.859	12.583	10.834
1933	10.019	12.596	11.103
1934	10.434	13.290	12.179
1935	10.664	13.767	12.940
1936	11.152	13.980	13.996
1937	11.270	14.875	15.914
1938	11.622	15.187	16.609
1939	11.848	15.187	17.111
1940	13.212	16.826	19.376
1941	13.387	17.185	21.161
1942	13.464	17.468	23.650
1943	13.991	18.358	23.527

Tablonun değerlendirilmesinden de anlaşılacağı üzere, İstanbul telefon şebekesinin hükûmetin kontrolüne geçtikten sonra gerek hat gerek abone ve gerekse konuşma sayılarındaki artış dikkat çekmektedir. Bütün bu unsurlar göz önüne alındığında, İstanbul Telefon Şirketi'nin millileştirilmesi ile telefon şebekesinin gelişmesinin önündeki engelleyici unsurların ortadan kalktığı ve bu konuda son derece önemli bir adım atıldığı ortaya çıkmaktadır.

1938 yılında söz konusu gelişmeleri değerlendiren, Telefon İşleri Reisliği Şube Müdürü Raif F. Apaydın, satın alınan İstanbul telefonuna, eskiye oranla rağbetin çok arttığını, santralin artık talepleri karşılayamadığını belirtmiştir. Bundan dolayı Şişli'de 6.000 kapasiteli bir santral tesisine başlandığını, Kadıköy santralının 1.200 aboneliğe çıkarılması için gerekli olan teçhizatın ısmarlandığını aktarmıştır ve şu değerlendirmelerde bulunduğu görülmüştür:

"Bu servisteki gelişmelerin mahiyetini en açık bir şekilde ifade eden bu artışı göstermek için fazla rakam sırlamaya gerek yoktur. Her bakımdan büyük bir hızla yükselen şehirlerimizin hemen hepsi, telefon şebekesi tesisi için taleplerde bulunmaktadır. Büyük bir millî inşirahla göğüsleri kabartan bu rağbetin müspet bir şekilde karşılanabilmesi için bütün mali imkânlar göz önünde tutulmak suretiyle gereken projeler hazırlanmaktadır" (Apaydın, Temmuz 1938, s. 23-24).

Sonuç

Çalışma Cumhuriyet'in ilk yıllarında yabancı bir şirketin elinde bulunan İstanbul Telefon Şirketi'nin millileştirilmesinin nedenleri, sonuçları ve önemi konusunda bilgiler sunmuştur. Bu kapsamda, İstanbul Telefon Şirketi'nin birtakım usulsüz uygulamalarının ve 1930'lu yılların ekonomik şartlarının, millileştirmenin temel nedeni olduğu görülmüştür. Şirketin söz konusu usulsüz uygulamaları arasında, tarifelerin yüksek fiyatlarla belirlenmesi, altyapının geliştirilmesi için yeterli yatırımlardan kaçınılması, anlaşma ile belirlenen oranın üzerinde yabancı işçi çalıştırılması gibi unsurlar yer almıştır. Bu kapsamda şirketin, kâr odaklı ve kamu yararını gözetmeyen bir anlayış tarzı ile hareket ettiği görülmüştür. Şirketin söz konusu uygulamaları, şehrin telefon şebekesinin gelişmesini engelleyen en önemli neden olarak belirmiştir. Bu tür usulsüzlükler ve yetersizlikler, millileştirme sürecini hızlandıran unsurlar arasında yer almıştır.

İstanbul Telefon Şirketi'nin millileştirmenin temel amacı, belirtilen sorunları ortadan kaldırmak ve telefon hizmetlerini geliştirmektir. Bundan dolayı, şirketin devlet tarafından satın alınmasından sonra, telefon şebekesinin hızla gelişmesini sağlayacak adımlar atılmıştır. Takip edilen bu politikalar neticesinde, telefon hatlarının sayısı artmış, yeni santraller kurulmuş, mevcut sistemler modernize edilerek telefon hizmetlerinin daha

nitelikli hale gelmesi sağlanmıştır. Eski şirketin, telefon şebekesini masraflı gördüğünden dolayı geliştirmedeği ve yeni abone olmak isteyenlerin taleplerini reddederek ancak sınırlı sayıda başvuruları kabul ettiği düşünüldüğünde, millileştirilmenin önemi açıkça ortaya çıkmaktadır.

Diğer taraftan özel olarak İstanbul Telefon Şirketi'nin genel olarak da diğer elektrik, su vb. gibi yabancı sermayeli şirketlerin millileştirilmesi, yabancı sermayenin kontrolü altındaki şirketlerin devletin yönetimine geçmesi anlamına geliyordu. Bu da ülkenin ekonomik bağımsızlığını artırmayı amaçlıyordu. Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren ekonomik bağımsızlığı hedefleyen Türkiye'nin, yabancı sermayenin kontrolündeki şirketleri millileştirmesi, ulusal ekonominin güçlenmesine katkı sağlayan önemli bir girişimdir. Bütün bu unsurlar göz önünde tutulduğunda, millileştirme hareketleri, ekonomik bağımsızlık, ulusal kalkınma ve sosyal dönüşüm hedefleri doğrultusunda atılan önemli bir adım olarak değerlendirilebilir.

Kaynakça

I. Arşiv Kaynakları

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)

Fon: 30-18-1-1, Kutu: 7, Gömlek: 20, Sıra: 12, 14.06.1923.
 Fon: 30-18-1-1, Kutu: 22, Gömlek: 76, Sıra: 8, 12.12.1926.
 Fon: 30-18-1-2, Kutu: 3, Gömlek: 29, Sıra: 17, 15.05.1929.
 Fon: 30-18-1-1, Kutu: 5, Gömlek: 47, Sıra: 9, 16.09.1929.
 Fon: 30-18-1-2, Kutu: 24, Gömlek: 77, Sıra: 1, 03.12.1931.
 Fon: 30-18-1-2, Kutu: 36, Gömlek: 38, Sıra: 20, 23.05.1933.
 Fon: 30-18-1-2, Kutu: 46, Gömlek: 50, Sıra: 9, 12.07.1934.
 Fon: 30-18-1-2, Kutu: 64, Gömlek: 39, Sıra: 1, 13.05.1936.
 Fon: 30-11-1-0, Kutu: 104, Gömlek: 20, Sıra: 9, 25.06.1936.
 Fon: 30-11-1-0, Kutu: 116, Gömlek: 31, Sıra: 7, 11.09.1937.

II. Resmi Yayınlar

Resmî Gazete

Resmî Gazete, Sayı: 59, 21.02.1924.
Resmî Gazete, Sayı: 3332, 17.06.1936.
Resmî Gazete, Sayı: 3335, 20.06.1936.
Resmî Gazete, Sayı: 3336, 22.06.1936.

TBMM Zabıt Ceridesi

TBMMZC, Dönem: 2, Cilt: 5, 04.02.1924.
 TBMMZC, Dönem: 2, Cilt: 5, 19.01.1924.
 TBMMZC, Dönem: 5, Cilt: 12, 10.06.1936.
 TBMMZC, Dönem: 5, Cilt: 12, 12.06.1936.

Düstur ve İstatistik Yıllıkları

Düstur (1330) Tertib-i Sani. C. 3. 12 Zilkade 1328- 21 Şevval 1329 (1 Teşrinisani 1326- 29 Teşrinievvel 1327). Dersaadet: Matbaa-i Osmaniye.

- Düstur* (1929). Üçüncü Tertip. C. 4. 8 Mart 1339- 29 Temmuz 1339. İstanbul: Milliyet Matbaası.
- İstanbul Şehri İstatistik Yıllığı 1930-1931*. Cilt 1. Türkiye Cumhuriyeti İstanbul Belediyesi İstatistik Müdürlüğü.
- İstanbul Şehri İstatistik Yıllığı 1931-1932*. Cilt 2. Türkiye Cumhuriyeti İstanbul Belediyesi İstatistik Müdürlüğü.
- İstanbul Şehri İstatistik Yıllığı 1932-1933*. Cilt 3. Türkiye Cumhuriyeti İstanbul Belediyesi İstatistik Müdürlüğü.
- İstanbul Şehri İstatistik Yıllığı 1939-1943*. Cilt 6. Türkiye Cumhuriyeti İstanbul Belediyesi İstatistik Müdürlüğü.
- Küçük İstatistik Yıllığı 1937-1938*. Cilt 1. Neşriyat No: 129, İstatistik Umum Müdürlüğü.
- Küçük İstatistik Yıllığı 1938-1939*, Cilt 2. Neşriyat No: 141, İstatistik Umum Müdürlüğü.
- Küçük İstatistik Yıllığı 1939-1940*, Cilt 3. Neşriyat No: 160, İstatistik Umum Müdürlüğü.
- İstatistik Yıllığı 1940-1941*, Cilt 12. Neşriyat No: 194, Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü.

III. Süreli Yayınlar

Akşam
Cumhuriyet
Haber
Hâkimiyeti Milliye
Kurun
Milliyet
P.T.T. Dergisi
Son Posta
Ulus
Vakit

IV. Kitap ve Makaleler

- Alşan, R. (1990). Cumhuriyetin kuruluşu ve ilk onbeş yılında PTT işletmesi. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 6(17), 391-420.
- Apaydın, R. F. (Temmuz 1938). Telefonculuğumuzun bugünkü durumu. *P.T.T. Dergisi*, 2, 22-26.
- Avcıoğlu, D. (1969). *Türkiye'nin düzeni, dün-bugün-yarın*. Ankara: Bilgi Yayınları.
- Frederic B. & Lavenir, C. B. (2001). *Diderot'dan internete medya tarihi*. K. Eksen (Çev.). İstanbul: Okyanus Yayınları.
- Bingül, Ş. (2020). Osmanlı Devleti'nde iletişim araçlarının kontrolü: "Telefon tevkifleri". *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, 21(2), 293-320.
- Boratav, K. (1998). *Türkiye iktisat tarihi 1908-1985*. İstanbul: Gerçek Yayınları.
- Davison, R. H. (2003). Osmanlı İmparatorluğu'na elektrikli telgrafın girişi. *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, (14), 347-386.
- Demir, T. (2005). *Türkiye'de posta telgraf ve telefon teşkilatının tarihsel gelişimi (1840-1920)*. Ankara: PTT Genel Müdürlüğü.
- Demir, T. (2014). Birinci Dünya Savaşı yıllarında Osmanlı haberleşme kurumuna dair değerlendirmeler. *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, 13(25-26), 1-25.

- Headrick, D. R. (2002). *Enformasyon çağı, akıl ve devrim çağında bilgi teknolojileri 1700-1850*. Z. Kılıç (Çev.). İstanbul: Kitap Yayınları.
- Kaçar, M. (1995). Osmanlı telgraf işletmesi. *Çağını yakalayan Osmanlı, Osmanlı Devleti'nde modern haberleşme ve ulaştırma teknikleri*. Ekmeleddin İhsanoğlu & Mustafa Kaçar (Haz.). (45-120). İstanbul: IRCICA.
- Koloğlu, O. (1995). Yeni haberleşme ve ulaşım tekniklerinin Osmanlı toplumu etkileyişi. *Çağını yakalayan Osmanlı, Osmanlı Devleti'nde modern haberleşme ve ulaştırma teknikleri*. E. İhsanoğlu & M. Kaçar (Haz.). (597-608). İstanbul: IRCICA.
- Kubilay, Ç. (2017). 1923-1939 yılları arasında Türkiye'de telekomünikasyon politikaları. *İlef Dergisi*, 4(2), 37-66.
- Ökçün, A. G. (1997). 1920-1930 yılları arasında kurulan Türk anonim şirketlerinde yabancı sermaye. Ankara: Sermaye Piyasası Kurulu.
- Önay, A. (1995). Türkiye'de telefon teşkilatının kuruluşu. *Çağını yakalayan Osmanlı, Osmanlı Devleti'nde modern haberleşme ve ulaştırma teknikleri*. Ekmeleddin İhsanoğlu & Mustafa Kaçar (Haz.). (21-139). İstanbul: IRCICA.
- Özkan, A. (2023). Türkiye'de yabancı sermayeli şirketlerden yabancı ve gayrimüslimlerin tasfiyesinin nedenleri (1922-1923). *Belleten*, 87(308), 293-331.
- Tanrıkut, A. (1984). *Türkiye posta ve telgraf ve telefon tarihi ve teşkilat ve mevzuatı*. Ankara: Efem Matbaacılık.
- Tekeli, T. (2009). *Cumhuriyetin belediyeçilik öyküsü (1923-1990)*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Tekeli, İ. & İlkin, S. (2009). *Uygulamaya geçerken Türkiye'de devletçiliğin oluşumu*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- Tezel, Y. S. (1994). *Cumhuriyet döneminin iktisadi tarihi*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Us, A. (3 Eylül 1935). İstanbul Telefon Tarifesi. *Kurun*, s. 1.
- Üçer, E. S. (2021). İstanbul Telephone Company from concession to nationalization: A study in business history (1909-1936). *Accounting and Financial History Research Journal*, 20, 63-90.

Ekler

Ek 1 - İstanbul Telefon Şirketi Merkezi
(Cumhuriyet, 2 Ocak 1933, s. 1.)

Ek 2 - Nafia Vekili Ali Bey
(Hâkimiyeti Milliye, 15 Temmuz 1934, s. 1.)

Ek 3 - Fazla Alınan Telefon Ücretleri
(Milliyet, 2 Mart 1934, s. 1.)